

Arbetsmiljön på Luleå Järnverk åren 1968- 1981

*En undersökning av arbetsmiljön på järnverket i Luleå sett ur
företagstidningarna Vårt NJA och Luleå Bulletinens synvinklar*

Thomas Bucht
2013

Filosofie kandidatexamen
Historia

Luleå tekniska universitet
Institutionen för ekonomi, teknik och samhälle

Abstract

Uppsatsen undersöker arbetsmiljön på järnverket i Luleå sett ur företagstidningarna *Vårt NJA* och *Luleå Bulletinens* synvinklar. Syftet med uppsatsen är att studera synen på och agerandet i arbetsmiljöfrågor vid järnverket i Luleå under perioden 1968-1981. Studien utgår ifrån ett mindre antal frågeställningar som jag besvarar i en slutdiskussion. Något kortfattat lyder dessa: i vilken omfattning arbetsmiljöfrågor behandlas och på vilket sätt dessa behandlas, ser man någon skillnad i syn och agerande i arbetsmiljöfrågor under undersökningsperioden och kan dessa kopplas till 1978-års arbetsmiljölag. Sett utifrån aspekten att undersökningsperioden sträcker sig över tretton år är det inte särskilt många artiklar som behandlar arbetsmiljön. Vad gäller resultatet finns det två saker som bör belysas. Det ena är att det framträder en tydlig koppling mellan mängden artiklar och pågående lagändringsarbete. När arbetsmiljölagen är i fokus för förändringar ökar antalet artiklar relaterade till arbetsmiljö. Den andra aspekten är att det med tiden framträder en oro hos de anställda gällande sjukdomar, och då framförallt cancer. Flera av artiklarna behandlar också den verksamhet som bedrevs vid företagshälsovården.

Innehåll

Inledning.....	4
Bakgrund	4
Syfte och frågeställningar.....	4
Metod och avgränsningar	5
Disposition	5
Tidigare forskning	6
Teoretisk referensram.....	7
Materialdiskussion	8
Från Luleå järnverk till SSAB.....	10
Luleå järnverk	10
Norrbottnens järnverk	11
Framväxten av SSAB	12
Arbetsmiljöhistoria och arbetsmiljölagar	13
Historik.....	13
Arbeterskyddslagen av den 3 januari 1949	14
Arbetsmiljölagen	15
Undersökningen	17
Företaget och den nya lagen.....	17
Järnverkets företagshälsovård	19
Arbetsvårdsåtgärder	20
Koksverket och masugn 2	21
Arbetarnas hälsokontroller och deras oro för cancer.....	22
Kampanj för mindre buller	25
Det finns alltid ett bättre sätt	26
Synbesvär	27

Tre olyckstillbud	28
Slutdiskussion.....	30
Litteraturförteckning	33
Litteratur.....	33
Tidningar och tidskrifter.....	34

Inledning

Bakgrund

Arbetsmiljöer finns överallt utan att vi särskilt ofta tänker på det. De finns på närbutiken och om vi åker förbi ett vägarbete. Någon annans arbetsmiljö finns överallt runt omkring oss. En intressant aspekt med arbetsmiljön är den ständigt förändras till följd av sociala och tekniska faktorer. Samhälleliga förändringar, såsom en höjd allmän välfärd kan bidra med förändringar på arbetsmiljöområdet i form av nya arbetsmiljölagar. Likaså kan nya maskiner, processer och verktyg förändra förutsättningarna för förebyggande arbetsmiljöåtgärder. Den svenska järn och stålindustrin spelade en betydande roll för Sveriges ekonomiska utveckling under 1900-talet, och var samtidigt arbetsplats för många industriarbetare runt om i landet. Arbetsplatser som genom industrins starka prägel av tunga processer ofta varit varma, bullriga och rena olycksfallor.

Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att studera arbetsmiljöfrågor vid Norrbottens Järnverk och SSAB under perioden 1968-1981. Min studie bygger på de samtida företagstidningarna *Vårt NJA* och *Luleå Bulletinen* som primärt källmaterial.

Syftet kan i sin tur brytas ned i ett antal mindre frågeställningar vilka jag har för avsikt att besvara. Dessa lyder:

I vilken omfattning behandlas arbetsmiljöfrågor i företagstidningarna under den aktuella perioden?

På vilket sätt behandlar företagstidningarna arbetsmiljöfrågorna och vad behandlas?

Vilka förändringar i synen på och agerandet i arbetsmiljöfrågor kan urskiljas under perioden?

Sker det förändringar som kan kopplas till 1978- års arbetsmiljölag?

Metod och avgränsningar

I föreliggande undersökning försöker jag besvara syfte och frågeställningar genom kvalitativ metod. Ett begränsat antal artiklar analyseras och jämförs över den aktuella undersökningsperioden.

Undersökningsperioden avgränsas till åren 1968-1981. 1970- talet är en intressant period i den svenska arbetsmiljöhistorien därför att det var genombrottsdecenniet för den moderna arbetsmiljölagstiftningen. Arbetsmiljölagen trädde i kraft den 1 juli 1978. Genom att det inledande året är 1968 inbegrips även de sista åren på 1960- talet i undersökningen. Det var åren som ledde till tillsättandet av den statliga arbetsmiljöutredningen 1970. Genom att inbegripa de första åren på 1980- talet i undersökningen ges även möjligheterna att studera de direkta effekterna av 1978- års arbetsmiljölag.

Disposition

Jag har delat upp mitt arbete i fem olika delar:

1 Inledning

2 Lagstiftningsarbetet

3 Järnverkets historiska kontext

4 Undersökningen

5 Slutdiskussion

Den andra delen som behandlar lagarna har jag inlett med en historisk tillbakablick över arbetsmiljölagarnas framväxt i Sverige under 1900- talet. Efter det kommer en särskild studie av arbetarskyddet från 1948. Den följer jag upp med en studie av arbetsmiljölagen från 1978. Efter det kommer järnverkets intressanta historiska utveckling från förra seklets början. Den tredje delen är undersökningen som jag har delat upp i ett antal mindre avsnitt. I undersökningsdelen har jag kategoriserat ämnena från de artiklar som jag använt mig av. Undersökningen börjar med de artiklar som handlade om arbetsmiljölagen. Efter det följer en redovisning över företagets hälsovård som jag följer upp med åtgärder som var tänkta att förebygga arbetsskador. Slutet av undersökningen innefattar olika arbetsmiljöproblem vid

järnverket. Jag avslutar med en slutdiskussion där uppsatsens inledande frågeställningar diskuteras.

Tidigare forskning

I svensk historieforskning har arbetaren fått uppmärksamhet mycket på grund av att arbetarrörelsen startade ett arkiv 1902. Tanken med arkivet var att bevara minnet av arbetaren. Intresset för arbetarens historia fick ett markant uppsving under 1970-talet. Att så blev fallet finns det två bidragande orsaker till, den första var att intresset nu växte för att se till historien för att lära om framtiden; den andra var de många strejkerna i slutet av 1960-talet. Den forskning som finns om arbetaren är spridd inom många områden. Ett ämne som det har skrivits mycket om är arbetaren under tiden för industrialiseringen.

Vad gäller arbetsmiljön är dock mindre skrivet. Det finns ändå ett par titlar som bör nämnas i sammanhanget. 1986 gjorde Lars Olsson en undersökning om det grafiska arbetet vid sekelskiftet 1900 som heter *Gamla typer och nya produktionsförhållanden* (Lund 1986)¹. Boken behandlar de förhållanden som fanns inom tryckeribranschen. Ett exempel angående arbetsmiljön var att genomsnittsåldern för en grafiker inte var mer än 50 år. Blydammet i processen ledde bland annat till skador på lungorna som i sin tur ledde till lungtuberkulos. Grafikerna försökte bygga upp egna skyddsnet och de förde en egen facklig kamp för att uppnå förbättringar i arbetsmiljön. Olsson har också tillsammans med Lars Berggren skrivit om metallarbetarnas arbetssituation under 1920 och 1930-talet, artikeln heter *Arbetsmiljö, hälsa och arbetarskydd*.² Under den här tiden sjönk metallarbetarnas medellivslängd samtidigt som det var en produktionsuppgång inom branschen.

Även Maths Isacson har gjort en studie av metallarbetarnas situation *Verkstadsarbete under 1900-talet. Hedemora verkstäder före 1950* (Lund 1987)³. Isacson har främst studerat arbetarnas förutsättningar vid förhandlingar om en bättre arbetsmiljö på Hedemora verkstad. Isacsons studie visar hur arbetsmiljön normalt är underkastad produktions- och lönsamhetskraven. Han belyser även de spänningar som uppstod på arbetsplatsen och som var på väg att stjälpa produktionen. Under 1920-talet genomfördes flera misslyckade strejker som inte gav något resultat för arbetarna. Efter misslyckandena med strejkerna började arbetarna

¹ Olsson, 1986

² Berggren, Olsson 1988.

³ Isacson 1987.

istället förhandla med företagsledningen. I slutet av 1930- talet började förhandlingarna ge förbättringar i arbetsmiljön. En central studie inom arbetsmiljöforskningen är *Järn och stålindustrins arbetsmiljö under 1900- talet (1997)*⁴ av den ovannämnde Maths Isacson. Isacson gör här en kronologi över olika arbetsmiljöproblem som uppstod i samband med järn och ståltillverkning under 1900- talet. Under 1920- talet var exempelvis träkolshyttorna ett stort miljöproblem. Det blev dock en successiv nedläggning av dessa fram till 1960- talet. I artikeln ställer Isacson tre centrala frågor som behandlar olyckor inom järn och stålindustrin; hur har olycksfrekvensen förändrats över tiden, hur ser olycksfrekvensen ut i järnbranschen i förhållande till andra branscher och vilka skador är mest utmärkande för järn och stålindustrin.

Teoretisk referensram

I artikeln *Historikern möter sociologin* från 1988 återfinns en diskussion av historikern Klas Åmark. I artikeln beskriver Åmark vad de båda disciplinerna historia och sociologi har att hämta hos varandra. Det han kommer fram till är att;

Av sociologerna kan historikerna lära sig att teoretisera över samhället, medan de i sin tur kan hjälpa de förra att fördjupa studiet av samhällsförändringen över tiden och att komma över ett för teoriutvecklingen hämmande klassikerberoende.⁵

Åmark menar att det har funnits en stor ensidighet från de båda sidorna som har lett till begränsningar inom ämnena. I ett försök att beskriva varför historikern vill ha teorier från sociologin tvingas Åmark förenkla historieämnet. Han framhåller att det kan sägas finnas två typiska sorter av historiker.

Den traditionelle, empiriskt orienterade historikern, med en inbyggd misstro mot samhällsvetenskapens teoriteserande och dess grundförutsättning, antagandet om en stark regelbunden verklighet som tillåter omfattande generaliseringar och ett långtgående teoriteserande, respektive den samhälls-vetenskapligt orienterade, respektive den samhällsvetenskapligt orienterade historikern, som i

⁴ Isacson, 1997

⁵ Åmark, 1988, s.24.

Sverige sedan ca två decennier verkar för att även historikerna ska arbeta med teorier, och då ofta med teorier av samhällsvetenskapligt ursprung⁶

Av dessa historiker är det den samhällsvetenskapligt inriktade historikern som vill använda sig av sociologins teorier Åmark. Jag skulle vilja ansluta mig till de samhällsvetenskapligt inriktade historikernas led. Ansatsen i denna uppsats är nämligen sociologisk så till vida att studieobjektet arbetsmiljön är typiskt sociologiskt. En definition av disciplinen sociologi skulle kunna lyda; "[...] läran om det mänskliga samhället och det sociala samspelet."⁷ Här faller naturligtvis studieobjektet arbetslivet/arbetsmiljön in. Vidare är de inom sociologin vanligt arr studera gruppbildning i samhället. I denna uppsats studeras olika grupper vid järnverket, såsom företagsledningen och arbetarna. Jag har emellertid en mer än den för den traditionelle sociologen, en för historikern traditionell uppfattning om att en enskild handling bestäms av den situation som handlingen ingår i.⁸ Exempelvis utgår jag från att synen på och agerandet i arbetsmiljöfrågor vid järnverket i Luleå, påverkades starkt av det samtida lagstiftningsarbetet gällande arbetsmiljöfrågor.

Materialdiskussion

Jag har i denna undersökning använt mig av litteratur för att kunna ge en bakgrundsbeskrivning av SSAB:s framväxt. Litteraturen har också varit till stor hjälp när jag har sammanfattat arbetsmiljölagen och dess historiska kontext. Sverker J Jonssons böcker om järnverket i Luleå, *Stålverket i norr* och *Vägen mot SSAB* har jag haft stor nytta av när jag har skrivit om järnverkets framväxt. Det som allmänt kan sägas om Jonsson är att han är fil dr och docent i ekonomisk historia. Böckerna innehåller mycket fakta om ekonomi och produktionsmängder, men där finns också mycket skrivet om järnverkets bakgrund, dessa delar har hjälpt mig vid skrivandet om järnverket historia. Boken *Norrbottens järnverk som är skriven av Gerard De Geer* har även den varit till stor hjälp i skrivandet om järnverkets utveckling. Bert Ahlgrens (red) bok *Arbetarskydd lag och kungörelser med kommentarer* och Hans Gullberg m.fl. bok *Arbetsmiljölagen* har varit betydelsefullt material i sammanställningen av lagarna och deras utveckling.

⁶ Åmark, 1988, s.25.

⁷ Bonniers stora lexikon på CD rom.

⁸ Åmark 1988, s. 25 ff.

Uppsatsens mest grundläggande material är hämtat från två tidskrifter som har funnits på SSAB; tidskrifterna heter *Vårt NJA* och *Luleå Bulletinen*. I samband med SSAB:s födelse 1977 bytte *Vårt NJA* namn till *Svenskt stål*. Samtidigt som den nya bolagsbildningen genomfördes flyttades också tidningsredaktionen från Luleå. Detta är anledningen till att jag inte använder *Svenskt Stål*.

Jag ville ha perspektiv som utgick från järnverket i Luleå som inte ville tappa sin tidning och därför startade *Luleå Bulletinen*. Det var stålverket i Luleå som stod för utgivningen av *Luleå Bulletinen*. Det blev en stor skillnad i utseende på *Bulletinen* i jämförelse med *Vårt NJA*. Från början är *Luleå Bulletinen* mer som ett maskinskrivet häfte än en tryckt tidning. Innehållet skiljer sig också, det är kortare reportage, mindre notiser och fler interna annonser. En gemensam nämnare för tidningarna är att det oftast inte finns någon namngiven författare.

Från Luleå järnverk till SSAB

Luleå järnverk

Syftet med det här kapitlet är att ge en bakgrundsbeskrivning över järnverkets framväxt. Detta för att ge en förståelse över järnverkets utveckling över tid. Fokus ligger till stor del på den ekonomiska utvecklingen i företaget. Detta med tanke på att investeringar men framförallt arbetsmiljö och dess utveckling handlar om resurser.

År 1904 kunde de som ville teckna aktier i ett nytt bolag som hette Luleå Järnverks Aktiebolag. Initiativtagare till projektet var en svensk man född i England. Hans namn var William Olsson⁹ Planerna på att anlägga ett järnverk i Luleå hade Olsson haft i några år. Redan 1901 hade Olsson varit i kontakt med ägarna till Toullavaara malmfält för att presentera sina planer på ett järnverk i Luleå. Olsson skrev en artikel i *Svenska Dagbladet* 1903 om att han ville se den svenska malmen förädlas av den industri som fanns i landet och att det borde vara ett nationellt intresse med en industri i Norrbotten som tog till vara på länets naturtillgångar.

Produktionsstarten var planerad till sensommaren 1905, men det nybildade bolaget fick ändra sina planer på grund av den verkstadskonflikt som bröt ut i maj samma år. Maskinerna började monteras först i januari 1906 och produktionen startade samma år i oktober.¹⁰ Bolaget hade problem med pengar flera gånger under de första åren. De fick vända sig till bankerna för att klara av det finansiella läget. Första gången som de fick vända sig till bank var 1905, ett år innan den faktiska produktionsstarten. Då behövde bolaget pengar för att kunna färdigställa anläggningarna. Under 1907 och 1908 ökar bankskulden dramatiskt plus att det fanns stora växelskulder. På en extra bolagsstämma 1910 bestämmer sig styrelsen för en grundlig sanering av bolagets affärer. Grundaren av järnverket William Olsson lämnade företaget innan den extra bolagsstämman 1910.¹¹ 1910 var dessutom det år som järnverket gick med vinst för första gången och då trodde man de svåra åren var över.

Åren mellan 1910 och 1916 uppvisar bolaget en vinstökning.¹² Därför kommer det som en överraskning att Baltiska trävarubolaget köper Luleå Järnverks samtliga aktier 1916. För järnverkets del innebar det ett upphörande som enskilt företag, det blev istället en liten avdelning i ett stort trävarubolag. 1918 blir det en ny försäljning, köparen är då AB

⁹ De Geer, 1967, s. 41.

¹⁰ Jonsson, 1987, s. 52f

¹¹ De Geer, 1967, s. 44ff

¹² Jonsson, 1987, s. 58f

Ytterstfors-Munksund.¹³ 1925 gick AB Ytterstfors-Munksund i konkurs och drog med sig järnverket. Konkursförvaltaren vänder sig både till svenska intressenter och utländska för att få till stånd en försäljning. Det enda företag som var intresserad av ett köp är Wickers LTD i Sheffield, som är ett stort engelskt järnverk. Det här blir en väckarklocka för de svenska järnverken som inte ville ha en sådan stark konkurrens på hemmaplan. De svenska järntillverkarna AB A Johnson & CO och AB Svensk Exporttackjärn skapar därför ett konsortieavtal med konkursförvaltaren den 13 januari 1928. De beslutar att anläggningen skall avvecklas och att allt material och alla inventarier skall säljas till bästa möjliga pris. Tanken med den här avvecklingen var att järnverket aldrig skulle kunna uppstå och bli konkurrenskraftigt igen. Beslutet om nedläggningen ledde till en massiv norrländsk kritik mot de nya ägarna.¹⁴ Luleå försökte under ett par tillfällen få konsortiet till en driftstart, men det var helt resultatlöst och 1932 låg verket i ruiner.¹⁵

Norrbottens järnverk

1917 tillsatte riksdagen en kommitté som bestod av representanter från Grängesberg-bolaget och de mellansvenska brukena. Denna hade till uppgift att lägga fram ett förslag om ett nytt statligt järnverk till Norrbotten. Det hade nu utvecklats en ny elektrisk masugn vilket innebar ett minskat användande av träkol. Under de här åren fanns det samtidigt en pågående och planerad utveckling av vattenkraften i Norrbotten. Därför passade det bra med ett järnverk nära elektriciteten. Kommittén ville se ett järnverk i Luleå på grund av de fördelaktiga transportmöjligheterna. De ville dock vänta till världsläget stabiliserats. Trots att kommittén ville avvakta med byggandet hölls det en bolagsstämma i september 1917 och den planerade starten för järnverket sattes till 1922. För att kunna tillgodose elleveranserna till det järnverket genomförde Vattenfallstyrelsen stora investeringar och ombyggnationer. I slutet av 1919 ville bolaget få till stånd ett uppskjutande av elleveranserna. Denna begäran avslås på grund av de ovannämnda investeringarna och ombyggnandet. Redan 1936 träder emellertid bolaget i likvidation bland annat till följd av detta elleveransavtal. Det blev ett misslyckande som förde med sig en opinion för ett järnverk i Luleå.¹⁶ I samband med det förändrade världsläget och den höjda beredskapen i Europa under slutet av 1930- talet går Sverige från nedrustningstankar till upprustning. När andra världskriget startar läggs en proposition fram

¹³ Jonsson, 1987, s. 59.

¹⁴ De Geer, 1967, s. 52 ff.

¹⁵ Jonsson, 1987, s. 61.

¹⁶ Jonsson, 1987, s. 62ff.

angående anläggandet av en koksblästermasugn i Luleå och beslut tas om att staten skall driva järnverket i Luleå. Men det blev problem redan innan man kunde starta byggandet av anläggningen. Det stora problemet var vinterkriget i Finland, detta utgjorde ett stort hot mot Sverige och därför betraktades det som riskabelt med en start av ett järnverk. De ville ha ett järnverk som låg så nära en krigszon. När vinterkriget var slut kom Tysklands invasion av Norge och Danmark. 1941 tyckte regeringen emellertid att det var tillräckligt lugnt för en start av ett järnverksbyggande.¹⁷ Perioden 1951 till 1953 byggs järnverket ut och 1955 uppnår järnverket den produktion som var planerad i 1946/47 års utbyggnadsbeslut.¹⁸

Åren 1961 till 1966 sker det ytterligare en utbyggnad av järnverket därför att NJA ville uppnå kvalitetsförbättring av produktionen. När utbyggnaden var klar ville de satsa på produktion inom tre produktområden, dessa tre områden var fartygsprofiler, verkstadsmaterial och stålbyggnadsmaterial.¹⁹

Framväxten av SSAB

I början av 1970- talet blev det en stagnation inom stålindustrin. Åren 1973 och 1974 följde sedan en konjunkturuppgång som slog alla tidigare rekord inom stålindustrin. Högkonjunkturen blev kortvarig och följdes av en kraftig nedgång. Jämför man produktionen åren 1974 och 1977 ser man en minskning inom de flesta produktionsområdena. Åren innan krisen kom hade företaget en ljus syn på framtiden och de satsade på ett investeringsprogram, det så kallade IP 70 programmet. Med investeringarna ville de nå en produktionsfördubbling. 1974 färdigställdes investeringsprogrammet och de nya anläggningarna var färdiga att tas i drift.²⁰ Under våren och sommaren 1977 befann sig NJA i en djup ekonomisk kris. Krisen berodde på en minskad efterfrågan av järnverkets produkter. Domnarvets järnverk hade också stora problem under den här tiden, främst på grund av deras ålderstigna produktionsapparat.

Även Sveriges tredje stora ståltillverkare, Oxelösunds järnverk fick minskad efterfrågan på sina traditionella produkter. Den minskade efterfrågan på Oxelösunds produkter berodde till stor del på en ökad internationell konkurrens. För att Oxelösund skulle klara den ökade konkurrensen behövdes stora investeringar. Det var ägarna till Oxelösunds järnverk som tog initiativet till en statlig samordning av de tre stora stålproducenterna i Sverige. Det här ledde

¹⁷ De Geer, 1967, s. 107ff.

¹⁸ Jonsson, 1990, s.166ff.

¹⁹ Jonsson, 1990, s. 76ff.

²⁰ Jonsson, 1990, s. 163ff.

till att en handelsstålutredning tillsattes och den påbörjade sitt arbete 1976 och ett slutbetänkande avgavs 1977, men det var inte förrän i december samma år som ett avtal kunde slutas mellan de tre järnverken och de kunde gå samman under beteckningen Svenskt stål AB²¹

Arbetsmiljöhistoria och arbetsmiljölagar

Historik

Den första lagen som behandlade frågan om arbetsmiljön var en förordning från 1881. Innehållet i den behandlade minderårigas arbeten i fabriker, i hantverksyrken och i annan produktion. 1889 kom det sedan en arbetarskyddslagstiftning som var till skydd mot yrkesfara. Samma år 1889 inrättades också den statliga yrkesinspektionen. Lagen om yrkesfara ersattes 1912 av en arbetarskyddslag. Trots de här lagarna ökade antalet olycksfall och sjukdomsfall i arbetet under perioden. Den här olycksökningen ledde så småningom fram till 1949 års Arbetarskyddslag (denna behandlas separat, se nedan). 1949 tillkom också Arbetarskyddsstyrelsen som skulle vara en chefsmyndighet för ovan nämnda yrkesinspektion och den fick överta kontrollen över arbetstiden.

1963 ändrades Arbetarskyddslagen och den kom att gälla statlig och kommunal förvaltning samt verksamhet i förvärvssyfte. Det började emellertid växa fram ytterligare krav på en förbättrad arbetsmiljö varför den statliga Arbetsmiljöutredningen tillsattes år 1970. Målet för utredningen var en arbetsmiljö som passade för den nya tidens teknik och nya material. 1972 kom Arbetsmiljöutredningen med ett betänkande. Grundläggande punkter i detta var;

- Partssamverkan i den lokala skyddsorganisationen
- Förhandsgranskning av arbetslokaler
- Skyddsåtgärder på gemensamma arbetsställen och en tillsynsverksamhet.

Det här förslaget ledde till att vi 1974 fick författningsändringar. De förändringar som kom fanns i arbetarskyddskungörelsen och rörde nya bestämmelser för arbetarskyddsmyndigheter. 1976 kom det ett slutbetänkande från arbetsmiljöutredningen med ett förslag om en

²¹ Jonsson, s. 349ff.

arbetsmiljölagen. I juli 1978 fick Sverige en ny arbetsmiljölagen (även denna behandlas separat, se nedan).

Under senare år har det också förekommit mindre ändringar i arbetsmiljölagen. Jag nämner här bara några av ändringarna. 1990 kom det en lag om minimiålder för arbete och en lag om medverkan i arbetsmiljöarbete. 1991 kom det sedan en lag om arbetsmiljö och rehabilitering. 1992 kom det ändringar i samband med EES-avtalet och 1994 ändrades lagen till nya regler som skulle överensstämma med EU:s regler om arbetsmiljön.²²

Arbetarskyddslagen av den 3 januari 1949

Anledningen till att jag tittar separat på Arbetarskyddslagen beror på att det är den gällande lagen fram till Arbetsmiljölagens införande 1978. Arbetarskyddslagen var till för arbetarna och den skulle garantera dessa en bra och säker arbetsplats. Lagen innehöll upplysningar om hur arbetarna skulle försöka förebygga olycksfall i arbetet. Där fanns även en definition på vad en arbetare var, det var en person som stod under arbetsgivarens direkta kontroll och som erhåller betalning och som tillhör någon organisation. Jag har kort sammanfattat lagens innehåll. De första sex paragraferna i lagen behandlar det tillämpningsområde där lagen skulle gälla och det är inom fyra områden.

-Arbete som utförs av två eller flera personer med villkor för att arbetstagare har funnits.

-Arbete som elev utför vid undervisning eller utbildningsanstalt/avdelning.

-Arbete som värnpliktig utför inom ramen för en arbetsgivares räkning.

-Arbete som sker på fångvårds eller tvångsarbetsanstalt, arbetshem, vårdanstalt för missbrukare och sinnessjukhus.

De första paragraferna tar också upp de tillfällen där lagen inte gällde och det gällde till exempel arbete som skedde i försvarets räkning och som inte kunde jämföras med civil verksamhet. Det kunde också gälla vid arbete som skedde i familjens regi. I lagens andra kapitel som börjar med den sjunde paragrafen finns föreskrifter som behandlar förebyggandet av ohälsa och olycksfall i arbetet. I paragrafen står följande:

²² Gullberg m.fl. 1997, 2.15ff.

Arbetsgivare är pliktig att, [...] **iakttaga allt** [sic] som med hänsyn till arbetets natur och de förhållanden under vilka arbetet bedrivs, samt arbetstagares ålder, yrkesvana och **övriga förutsättningar** [sic] för arbetet **skäligen kan erfodras** [sic] för att förebygga hos honom sysselsatt arbetstagare ådraget sig ohälsa i följd av arbetet eller drabbas av olycksfall däri.²³

Det här ger en bra bild om vilken uppgift arbetsgivaren hade i arbetsförebyggande syfte. I paragrafen står det också att det är arbetsgivarens plikt att använda befintliga skyddsanordningar och iaktta en försiktighet så att arbetstagaren bidrar till en ökad säkerhet på arbetsplatsen.²⁴

Arbetsmiljölagen

Den 1 juli 1978 togs arbetsmiljölagen i bruk.²⁵ I fackförbundet Metalls medlemskalender 1978 beskrivs lagen på följande sätt; ”Lagens ändamål är att förebygga ohälsa och olycksfall i arbetet”.²⁶ Det här är en kort men bra beskrivning av lagens syfte och det finns klara likheter med 1949 års arbetarskyddslag. Det står också att: ”Enligt lagen skall arbetsgivaren vidta alla åtgärder som behövs för att förebygga att arbetstagaren utsätts för ohälsa eller olycksfall.”²⁷ Inom parentes kan nämnas att det står i Metalls medlemskalender att den enskilda individen har ett personligt ansvar och att denne alltid ska använda den skyddsutrustning som finns på arbetsplatsen.²⁸

De olika kapitlen i arbetsmiljölagen är uppbyggda på följande sätt: Kapitel ett innehåller regler som reglerar lagens avsikt och inom vilka områden den gäller.²⁹ Kapitel två beskriver arbetsmiljöns strukturer och i kapitlets första paragraf står det att arbetsmiljön ska stämma överens med ”[...] den sociala och tekniska utvecklingen i samhället.”³⁰ Det här betyder att arbetsmiljön ska utvecklas i samma takt som produktionsapparaten och att arbetsmiljön ska anpassas till individerna. Det som också tas upp i det här kapitlet är bland annat skyddet mot luftföroreningar, farliga ämnen och den personliga skyddsutrustningen.³¹ Kapitel tre beskriver

²³ Ahlgren, 1975 s. 9ff.

²⁴ Ahlgren, 1975, s. 18.

²⁵ Gullberg m.fl. 1997, s.19.

²⁶ Metall, 2002, s. 7.

²⁷ Metall, 2002, s. 8.

²⁸ Metall, 2002, s. 8.

²⁹ Gullberg m.fl. 1997, s.19.

³⁰ Gullberg m.fl. 1997, s. 57.

³¹ Gullberg m.fl. 1997, s. 57, 68ff.

arbetsgivarens ansvar i arbetsmiljön och dennes skyldighet i underhåll av den skyddsutrustning som finns på arbetsplatsen. I det här kapitlet står det också om företagshälsovården och om hur den ska verka för arbetsmarknaden.³² Kapitel fyra behandlar arbetsmiljöfrågor på planeringsstadiet och enligt lagen är det arbetsgivaren som ska sköta förhandsbedömningar. Där finns det också föreskrifter om arbetsgivares ansvar för hälsoövervakning och medicinska kontroller, det finns även ett stycke som behandlar arbetsskador.³³ Kapitel fem behandlar minderåriga i arbete och kapitlen sju till nio innehåller regler om tillsynen av lagens efterlevande.³⁴

³² Gullberg m.fl. 1997, s. 83ff.

³³ Gullberg m.fl. 1997, s. 124ff.

³⁴ Gullberg m.fl. 1997, s. 20.

Undersökningen

Företaget och den nya lagen

Sex månader innan arbetsmiljölagen var tänkt att träda i kraft 1978 tillsattes det en grupp på SSAB i Luleå. Namnet på gruppen var ”Centrala projektgruppen arbetsmiljö”. Tanken med tillsättandet av gruppen var att förbereda Järnverket på den nya arbetsmiljölagen som var på väg att tas i bruk. Det var åtta centrala frågor som gruppen hade att arbeta med. Dessa frågor handlade bland annat om hur projektgruppen skulle hitta en gemensam målsättning för arbetsmiljöverksamheten inom SSAB och hur samarbete mellan företagshälsovården och företagets olika resultatenheter skulle se ut. Resultatenheternas uppgift var att samordna ekonomin för företagets olika divisioner. Andra frågor rörde bildandet av skyddskommittéer. Gruppen skulle också undersöka möjligheten till samordningar av arbetsmiljöfrågorna.³⁵

I de artiklar som jag har läst kan man se att företaget hade påbörjat sina ansträngningar för en förbättrad arbetsmiljö långt innan 1978. NJA, Metall och ABF ordnade exempelvis en kurs redan 1969 för arbetsledare och skyddsombud. Den här kursen behandlade två centrala frågor, dessa var arbetarskyddslagen samt ergonomi och yrkeshygien.³⁶ Företaget gjorde också tidigt stora ekonomiska investeringar för att förbättra arbetsmiljön (det här är något som jag kommer att återkomma till). I en annan artikel från 1969 får några av deltagarna från den ovan nämnda kursen svara på frågan om arbetarskyddet är eftersatt vid NJA. Skyddsombudet Ingemar Backlund svarade att samarbetet mellan skyddsombud och ledningen fungerade bra. Det problem som kunde uppstå var att få beslutade ändringar utförda. Det här berodde enligt Backlund på verkstädernas utformning. Han förklarar inte närmare vad han menade med detta. Det ska också sägas att han upplevde en förståelse från företaget för påtalade brister. En annan röst i artikeln svarade så här på samma fråga om NJA har eftersatt arbetarskyddet. ”I stort sett inte- men det kan bli bättre.” den här personen tyckte att påtalade brister kunde ta för lång tid att åtgärda.³⁷ I samband med arbetsmiljöutredningens betänkande från 1972 skrev Bengt Gustafsson i *Vårt NJA* en artikel. Bengt Gustafsson var vid den här tiden chef för företagshälsovården. Artikeln handlar om hur företaget ska kunna anpassa sig till det nya förslaget. Gustafsson vill snabbt få lagen förankrad på järnverket, han sammanfattar förslaget

³⁵ Bulletinen nr 6, 1978, s.1.

³⁶ Vårt NJA, december 1969, s.10.

³⁷ Vårt NJA, december 1969, s.10.

på följande sätt”[...] att de anställda ska kunna påverka arbetsmiljön efter eget huvud”³⁸ Tyngdpunkten i lagen låg enligt artikeln på de anställdas arbetssituation. Arbetstagaren skulle vara med och påverka sin arbetsplats. Gustafsson ville snabbt få den nya lagen in i verkligheten. Därför var det enligt honom viktigt att det nya lagförslaget togs upp och diskuterades på NJA.³⁹ Efter den här artikeln skrevs inget i *Vårt NJA* som handlar om arbetsmiljölagar och förordningar förrän 1976.

I en artikel från 1976 behandlas ett förslag om ett eget miljöavtal som ska gälla för NJA. Det var den tekniska företagshälsovården och de fackliga organisationerna som arbetat fram detta.⁴⁰ I en artikel från 1981 beskrivs tekniska företagshälsovårdens uppgifter. De ansvarade för arbetarskyddet, arbetshygien, ergonomi och brandförsvaret på järnverket.⁴¹ För att återgå rapporten som den här gruppen tog fram, den följde det nya arbetsmiljöavtalet som hade kommit samma år. Men de ville även komplettera med egna åtgärder. Rapporten diskuterades sedan med cheferna i företagets fem divisioner och i företagets tio serviceenheter.

Det var två stora frågor som behandlades i rapporten, den förstabehandlade skyddskommittéernas uppbyggnad och den andra företagshälsovården. Frågan om skyddskommittéer skulle lösas på följande sätt. De anställda skulle vara i majoritet i skyddskommittéerna. Det övergripande ansvaret skulle en central skyddskommitté ha. Rapporten föreslog också lokala skyddskommittéer på arbetsplatserna. För att få en snabb och effektiv handläggning i olika frågor ville rapportförfattarna ha arbetsutskott. Företagshälsovården skulle i det här förslaget få mer bestämmande i arbetsmiljöfrågorna. Den begärde bland annat fullmakt i de frågor som behandlade reträttplatser för utarbetade anställda. Rapportförfattarna ville också att företagshälsovården skulle skötas med rutiner och inte punktinsatser. Man ville uppnå de anställdas krav på en fungerande företagshälsovård.⁴²

³⁸ Vårt NJA, Nr 11 1972, s. 2.

³⁹ Vårt NJA, Nr 11 1972, s. 2.

⁴⁰ Vårt NJA, Nr 5 1976, s. 13.

⁴¹ Luleå Bulletin, Nr 18 1981, s. 2.

⁴² Vårt NJA, Nr 5 1976, s. 13.

Järnverkets företagshälsovård

I *Vårt NJA* från maj 1968 kan man läsa om företagets planer på en utbyggnad och renovering av deras hälsoklinik. I det här numret presenteras ritningarna på den nya kliniken.⁴³ I en annan artikel från 1968 som hänger samman med den nya hälsokliniken står det att läsa om en resursökning för järnverkets hälsovård. Artikelförfattaren och företagsläkaren Bertil Mossberg skrev om den utbyggnad som hade skett av företagets hälsoklinik och att tonvikten inom företagshälsovården nu skulle läggas på hälsovårdande uppgifter. Till de hälsovårdande uppgifterna räknades bland annat anställningsundersökningar, hälsokontroller, yrkesriskolycksfallsskuddande verksamhet, yrkesmedicinska frågor, omplaceringsfrågor alkoholistvård och rehabilitering. Företagshälsovårdens uppgift var att tillgodose alla hälsofrågor bland de anställda. I samband med utbyggnaden av hälsokliniken det anställdes det en till läkare som skulle arbeta halvtid. Med de nya lokalerna och den nya läkaren hoppades kliniken på att minska väntetiden för de som sökte vård.⁴⁴

1977 är Ted Strömwall ensam läkare på företaget. I en artikel från samma år berättar han att det var stora problem med att hitta läkare till NJA. Problemet var enligt Strömwall att många läkare trodde sig bli motarbetade av den fackliga organisationen. Han tillägger att det inte var så vid järnverket. Enligt artikeln hade läkarproblemet på företaget funnits under flera år. Han säger i artikeln att en företagsläkare behöver kunskaper om arbetsmiljö och yrkessjukdomar. De här ytterligare kunskaperna bidrog till problemet med att hitta en ny läkare. Som ett tillägg till vanliga läkarutbildningen krävdes en specialutbildning.

Det var i oktober som den nya hälsokliniken togs i bruk. Enligt en artikel från 1968 innehöll den allt som krävdes för att klara av den tidens företagshälsovård. Den nya kliniken hade fått större och trivsammare lokaler. Förhoppningen med kliniken var en bättre service och på så sätt kunna uppnå kortare väntetider för personalen. Företagets sjukgymnastik fick också nya lokaler som fanns i anslutning till kliniken. I och med det här fanns det en förhoppning om att sjukgymnastiken och läkarna skulle kunna arbeta mer ändamålsenligt och tillsammans.⁴⁵ Den sjukgymnastiska delen blev mer omfattande i samband med hälsoklinikens ombyggnad. I en artikel från 1969 kan man läsa om den nya lokalen men framförallt om sjukgymnastikens patienter från 1968. Från att ha funnits i baracker fick sjukgymnastiken flytta in i samma byggnad som företagshälsovården. Med de nya lokalerna kunde sjukgymnastiken köpa in nya

⁴³ Vårt NJA, Nr 3 1968, s. 3.

⁴⁴ Vårt NJA, Nr 5 1968, s. 2.

⁴⁵ Vårt NJA, Nr 5 1968 s. 2.

träningsredskap. Det bidrog till bättre träningsmöjligheter för de som drabbats av arbetsskada.⁴⁶ Personalens uppgift på hälsokliniken var enligt en artikel från 1970 att arbeta med förebyggande och rehabiliterande sjukvårdsåtgärder. Tanken var att en snabbt insatt vård kunde förebygga eller bota sjukskador i ett tidigt skede. En sjukdom som upptäcktes i tid var till gagn för företaget. Personen kunde snabbt komma tillbaka till arbetsplatsen. Målet med NJA:s sjukvård uppgavs enligt artikeln bedriva den så att "[...] hälsoproblem förorsakade av arbetsförhållandena särskilt uppmärksammas. Sjukvården bör därför ge impulser till förebyggande verksamhet." För att uppnå det här hade hälsokliniken ett arbetsschema. Ett akut olycksfall togs alltid emot på hälsokliniken⁴⁷

Arbetsvårdsåtgärder

År 1968 var NJA ett stort företag med många anställda. Därför räknade företaget med att det fanns en grupp anställda som hade olika former av arbetshinder. Om detta diskuteras det i en artikel i *Vårt NJA* från 1968. Företagsledningen uppgav sig där anse att det för NJA:s del inte bara handlade om anställda och pensionerade människor. De ville skapa en atmosfär där de kunde behålla utveckla och vårda personalen. Vid en arbetsskada kunde det för den drabbade innebära stora förändringar i arbetskapaciteten. De här personerna uppgavs bli särskilt uppmärksammade av företagshälsovården. När en arbetsskada hade NJA vissa rutiner som var tänkta att följas. Läkaren gjorde genom undersökningar en arbetskapacitetsprofil på den som drabbats. I den här profilen fanns det uppgifter om ålder, utbildning och erfarenhet. Det viktiga i den var de arbetshinder som en person eventuellt hade fått. Det här blev grunden för en omplacering inom företaget. Meningen med omplaceringen berättades i artikeln vara att den anställde fortfarande kunde ha meningsfulla uppgifter.⁴⁸ På NJA fanns också ett återanpassningsprogram för de som drabbats av en arbetsskada. I samband med återanpassningen av den drabbade arbetaren fanns det ett samarbete med Länsarbetsnämnden. Från företagets sida fanns det en särskild grupp som arbetade tillsammans med Länsarbetsnämnden, den hette Arbetsvårds- och Rehabiliteringsgruppen (ARG).

⁴⁶ Vårt NJA, Nr 5 1968, s. 2.

⁴⁷ Vårt NJA, Nr 2 1970, s. 2.

⁴⁸ Vårt NJA, Nr 2 1968, s. 8.

ARG gruppen hade tre frågor som de arbetade med

1. Arbetare som försäkringskassan ålade arbetsvården.
2. Anställda som frivilligt uppsökt vård
3. Anställda som inte kunde omplaceras utan förberedelse.

Det enda som gruppen kunde göra var att utfärda rekommendationer av olika slag, t.ex. arbetsträning eller omskolning.⁴⁹

Koksverket och masugn 2

I några artiklar från 1976 och 1977 går det att läsa om stora arbetsmiljöproblem vid koksverket och masugn 2, samt att det går att läsa om två stora projekt för förbättringar i arbetsmiljön. 1976 ville företagsledningen satsa 20 till 40 miljoner kronor på en bättre arbetsmiljö för de anställda vid koksverket.⁵⁰ 1977 fick masugnen arbetsmiljöförbättringar för ca 7.5 miljoner kronor.⁵¹ Det var den nya chefen vid NJA som hade gett koksverksledningen uppgiften om att omedelbart sätta igång med miljöarbetet. Ett av problemen vid koksverket var det cancerframkallande ämnet benspyren som fanns i en mängd som var 22 gånger högre än riktvärdet. Koksverket hade då funnits i ett och ett halvt år innan det här beslutet togs. De anställda hade flera gånger klagat på den inre miljön utan resultat. Företagsledningen hade förhandlat med tillverkaren om de problem som fanns. Den hade krävt att tillverkaren borde ta sitt ansvar med ett färdigställande av anläggningen till funktionsdugligt skick. I det paketet skulle bland annat förbättringar av arbetsmiljön finnas med. Eftersom att NJA inte fick något gensvar av tillverkaren tog företagets ledning själv det här beslutet om förbättrad arbetsmiljö. Fackklubbsordföranden Jarlo Forsberg kommenterade Ledningens initiativ med att säga ”Det här har vi väntat länge på.”⁵² Han sade också att de värsta problemen måste lösas inom en de närmaste månaderna. Koksverkets chef fick till uppgift att lämna en preciserad lista med förslag till åtgärder. Den listan ville företagsledningen ha i december 1976.⁵³ ”Man tror knappt sina ögon.” var en av kommentarerna om de förbättringar som skett vid masugn 2 1977. Det personen i artikeln syftade på var de arbetsmiljöförbättringar som hade skett vid

⁴⁹ Vårt NJA, Nr 2 1969, s. 8f.

⁵⁰ Vårt NJA, Nr 4 1976, s. 3.

⁵¹ Vårt NJA, Nr 14 1977, s. 4.

⁵² Vårt NJA, Nr 4 1976, s. 3.

⁵³ Vårt NJA, Nr 4 1976, s. 3.

masugnen.⁵⁴ Några år tidigare var masugnen ett av de största arbetsmiljöproblemen. Då var röken, hettan och dammet stora problem tillsammans med utsläpp av järnoxid och svaveldioxid. För att komma till rätta med de problemen tillsattes det en arbetsgrupp. Det fanns inga färdiga lösningar som de kunde använda. Därför tittade de på metoder som fanns på andra järnverk och försökte anpassa dessa till NJA.

Jag har inte för avsikt att förklara tekniken i tillverkningsprocessen trots att vissa begrepp kan behöva förklaras. Ett av de stora miljöproblemen var slaggrännorna. Vid dessa bildas stora mängder järnoxid. Slaggrännorna hade innan förbättringarna nio tapphål som minskades till två stycken. Det byggdes också avsugningshuvar vid tapphålerna där järnoxiden sögs bort från arbetsplatsen. Det byggdes liknande huvar vid torpedskänkar för att bli kvitt den oxid som bildades där. Det byggdes också ett system av eldfasta huvar som sänktes över järnträna i och med de här förbättringarna försvann rök, oxider och värmen som funnits där. Men de här förbättringarna förde också med sig ett problem. På vintern hade hettan varmt upp tapphallen men nu var det enligt artikeln kallt som i ett kylskåp. För att komma till rätta med kylan behövdes det ett värmesystem. Kostnaderna för de här arbetsmiljöåtgärderna blev ungefär 7.5 miljoner kronor.⁵⁵

Arbetarnas hälsokontroller och deras oro för cancer

I ett antal artiklar från mitten av 1970-talet ser man en tendens till viss oro för cancer. I nr fyra av *Vårt NJA* 1976 beskrivs de frågor som den anställde får svar på vid en hälsokontroll. De frågor som läkaren ställer handlar bland annat om huruvida den anställde använder skyddsmask eller har problem med ögonen. Anledningen till de här hälsokontrollerna var att de hade upptäckt ämnen på koksverket som kunde rendera i allergi eller andra typer av hudskador och dessa kunde även orsaka cancer. På äldre koksverk än det i Luleå hade det funnits en ökad frekvens av cancer. På NJA ville de försäkra sig om att det inte skulle drabbas av samma sak. I artikeln berättas att företagsläkaren ville få bort de skadliga ämnena. De skydd som användes på de mest utsatta ställena var skyddsmask. Ett problem som fanns med användandet av skyddsmask uppgavs vara kommunikationen. Det blev svårt att prata med den person som de arbetade med. Ett annat problem som togs upp i artikeln var att de som jobbade på de mest utsatta platserna sökte sig därifrån istället för att påverka arbets-

⁵⁴ Vårt NJA, Nr 14 1977, s. 5.

⁵⁵ Vårt NJA, Nr 14 1977.

situationen.⁵⁶ Samtliga prover som togs under hälsokontrollen var urinprov, blodprov och cellprov från luftvägarna. Alla som arbetade på koksverket blev även lungröntgade. De anställda blev också upplyst av företagsläkaren om de risker som fanns vid arbetet. Riskerna som fanns var de jag tidigare nämnt det vill säga om hudsjukdomar och cancer men det fanns även risk för brännskador. På delar av koksverket utvecklades även farliga gaser som liknade det rökarna får i sig och de avgaser som kommer från bilar.

I samma nummer av *Vårt NJA*, det vill säga nummer fyra 1976, presenteras en rapport från USA om de risker som fanns vid arbete i koksverk. Uppgifterna i rapporten kom från alla koksverk i hela världen. Enligt rapporten fanns det en överrepresentation av antalet cancerfall för människor som arbetade vid koksverk. De vanligaste formerna av cancer var lung- och hudcancer. Men det var inte ovanligt med fall av njurcancer och cancer i urinvägarna. Kommentaren i tidningen om den amerikanska undersökningen var "[...] en larmrapport. Men samtidigt får man ha klart för sig att många av de koksverk som undersöktes, är gamla koksverk med betydligt sämre arbetsmiljö än de moderna koksverken, [...]" Koksverket i Luleå uppgavs vara ett modernt bygge. Företagsläkaren Ted Strömwall sa i artikeln att risken för att en anställd vid koksverket skulle få cancer var liten.⁵⁷

Asbesten var ett vanligt ämne inom stålverksindustrin fram till mitten av 1970-talet. I en artikel från 1976 beskrivs larmrapporter som kom om asbesten under 1900-talet. Enligt artikeln kom de första larmrapporterna om ämnets skadlighet vid sekelskiftet år 1900. På 1930-talet kom det larmrapporter som pekade på att ämnet var cancerframkallande och kunde förorsaka lungcancer. Efter 1930-talets larm dröjde det 30 år innan nästa kom. På 1960-talet handlade det om elakartade tumörer i lungsäcken och bukhinnorna. I Sverige dröjde det fram till 1975 innan myndigheterna reagerade. Då kom det från arbetarskyddsstyrelsen anvisningar om hur asbesten skulle användas. I anvisningen hette det "[...] att asbesten ska bytas ut där det finns ersättningsmaterial."⁵⁸ 1976 hade det ännu inte kommit något förbud mot ett användande av ämnet. Det företag som inte försökte anpassa sig till anvisningen behövde inte vara rädd för något hårt straff. Arbetarskyddsstyrelsen kunde bara påpeka felet och begära en ändring, om felet inte åtgärdades kunde vite utgå. Vad gjorde företaget för att minska användandet av asbesten? Det svaret får vi i samma nummer av *Vårt NJA* från 1976. Året innan hade den första inventeringen av asbesten på verket gjorts, *NJA* använde sig då av cirka tolv ton asbest.

⁵⁶ *Vårt NJA*, Nr 4 1976, s. 6.

⁵⁷ *Vårt NJA*, Nr 4 1976, s. 7.

⁵⁸ *Vårt NJA*, Nr 6 1976, s. 6.

1976 hade det skett en minskning till sju ton. Målet för tekniska företagshälsovården uppgavs vara att helt få bort asbesten från järnverket. Från och med juni 1976 blev det hårda restriktioner för användandet av asbesten på järnverket. All asbestmateriel som togs upp skulle godkännas och bokföras. Företaget uppgav sig i artikeln inte oroa sig över olika ersättningsmaterial förutom vid stränggjutningen och där fördes ett intensivt arbete för att få bort det även där. I artikeln förekommer en teori om varför asbesten inte hade försvunnit från verket. Den ena orsaken var att ingen hade tagit tag i problemet för att hitta en lösning. Ett annat problem var att de ersättningsmaterial som fanns var dyrare.⁵⁹

Asbesten var inte det enda som skulle saneras eller kartläggas under 1970- talet. I en artikel från 1977 kan man läsa om en kemisk nämnd som fanns på NJA. Vid den här tiden fanns det ungefär 1000 olika kemiska ämnen på järnverket. Nämnden hade påbörjat ett arbete med att sammanställa alla dessa ämnen. Företagsläkaren menade att tanken med nämnden var att göra en kartläggning av dessa kemiska ämnen. Det här arbetet utfördes tillsammans med andra järnverk för att kunna få en snabbare kartläggning samt slippa ett dubbelarbete. Kemiska nämnden kontrollerade och godkände de ämnen som fördes in på järnverket. Problemet med kartläggningen var att få reda på de kemiska preparatens innehåll. Märkningen av dessa behövde bara visa de ämnen som var skadliga och ingenting om reaktionerna när flera ämnen blandades. Det viktigaste med kartläggningen var att ta reda på vilken sorts skada som kunde uppstå, hur ämnet skulle hanteras och vad som borde göras vid en eventuell skada. Om skada uppstod kunde då företagsläkaren skicka med instruktioner till sjukhuset, därför att den sorts skador som kunde uppstå vid en olycka inte var särdeles vanliga. Det fanns också en stor okunnighet bland de anställda om hur ämnen skulle handhavas. Företagsläkaren Ted Strömwall hade sett cancerframkallande ämnen stå framme utan några som helst varningar.⁶⁰

I ett nummer av *Luleå Bulletinen* från 1981 vill kemiska nämnden påminna om att inga kemiska produkter fick föras in utan nämndens godkännande. Där fanns också en påminnelse om nämndens uppgift som var; behandling av produktens innehållsdeklaration, registrering av varorna och utfärdande av skyddsblad. De som begagnade sig av dessa varor påpekades ha en skyldighet att följa kemiska nämndens föreskrifter.⁶¹

⁵⁹ Vårt NJA, Nr 6 1976, s. 6.

⁶⁰ Vårt NJA, Nr 6 1977, s. 5.

⁶¹ Luleå Bulletinen, Nr 17 1981, s. 5.

Kampanj för mindre buller

Ett av den tunga industrins stora problem är buller, detta gällde även vid järnverket i Luleå. Om bullerproblemet skrivs det i ett par artiklar i *Vårt NJA*. Den första artikeln om buller kom från 1968 och propagerar för användandet av hörselskydd. För att ta reda på bullrets styrka informeras de anställda om att en bullermätning ska genomföras vid järnverket. Den regel som var tänkt att användas vid NJA var att "[...] bullret bör närmare undersökas, när man inte kan samtala med en normalhörande person utan att skrika."⁶² hur skadligt buller är kan skilja sig från person till person. Det företaget kunde erbjuda var en hörselkontroll för att fastställa början till hörselskador. Hade det börjat komma en hörselskada ville de stoppa den så att den inte förvärrades. Det var särskilt viktigt på de ställen där hörselskydd rekommenderades. Hörselskyddet var ett andrahandsalternativ där bullret fanns, det första var att försöka avlägsna bullerkällan. Inom vissa mindre enheter hade de lyckats med en bullerminskning. Men på de flesta ställena krävdes det ett personligt ansvar för sin hörsel. Företaget erbjöd glasdun och hörselkåpor som skydd beroende på arbetsplats. Idag vet vi hur farligt det är att vistas i bullriga miljöer men det var inte lika självklart då, det rådde en missuppfattning om att öronen kunde vänja sig vid buller.⁶³

Problemen med buller fanns kvar på järnverket 1970. I en artikel från det nämnda året startade Järnbruksförbundet och Metallindustriarbetareförbundet en rikstäckande bullerkampanj. Det var de anställda som i en tävling fick lämna in förslag om bullerminskande åtgärder. De förslag som var bra kunde belönas av initiativtagaren till kampanjen eller NJA.⁶⁴ För att få in förslag informerades alla anställda på Järnverket, resultatet blev 24 förslag om en tystare arbetsmiljö. Förslagen inlämnades till förslagskommittén som därefter hade till uppgift att prissätta och granska dessa. I en artikel från december 1970 berättas det att utslaget på kampanjen blev bättre än förväntat. Det mest positiva med kampanjen var att en bullerdebatt hade uppstått på järnverket. Den hade skapat ett intresse för en tystare arbetsmiljö för de anställda. Efter kampanjen var de anställda därför upplysta om det farliga med en bullrig arbetsmiljö. Bland de förslag som hade kommit till kommittén fanns det några som enligt artikelförfattaren var dominerande. Ett förslag var skyddshjälmarna med permanenta öronkåpor. Ett annat förslag var isolering av bullerkällor. Dessutom fanns förslag om mätningar av bullernivån för att kunna kartlägga den. Det fanns också uppslag om maskinleverantörernas ansvar i bullerfrågan, de ville att leverantörerna skulle garantera en högsta tillåten ljudnivå för

⁶² Vårt NJA, Nr 3 1968, s. 10.

⁶³ Vårt Nja, Nr 3 1968, s. 10.

⁶⁴ Vårt NJA Nr 5, 1970, s. 16.

de maskiner som järnverket köpte. I kampanjens kölvatten utsågs samtidigt en arbetsgrupp som hade till uppgift att fortsätta buller kampanjen.⁶⁵

1975 hade NJA och de närliggande bostadsområdena fått en ökad bullernivå. Det var ett investeringsprogram som hade gjort att bullerkällorna ökat. I Luleå var det främst stadsdelen Svartöstad av det ökade bullret. Inom vissa närliggande kunde bullernivån ligga tio gånger högre än angivna riktvärden. För att minska bullret för de anställda och för de närboende satsade företaget ca en halv miljon kronor i ett åtgärdspaket. Med den här investeringen hoppades företaget uppnå en stor skillnad i bullernivå för verkstadsområdet och de närliggande bostadsområdena. I samband med mätningar ville de få fram vilka riktvärden som skulle gälla i samband med produktionsutrustning. De ville undvika dyra och tidsödande ombyggnadsarbeten.⁶⁶

Det finns alltid ett bättre sätt

Vårt NJA skriver 1968 om den tidens industri och vilka krav den ställde på de anställda. Med ökad konkurrens och kortare arbetstid krävdes kunniga arbetare. Enligt artikeln var den tidens lösen: "Det finns alltid ett bättre sätt".⁶⁷ Tanken med det här var att en effektivare produktion skulle kunna uppnås utan att den anställde skulle behöva offra sitt liv. Artikeln trycker speciellt på betydelsen av att de anställda kände till vilka arbetsmetoder som var skonsammast för dem, och att arbetsskador kan undvikas genom upplysning om farliga arbetsställningar. Det står också att en arbetare bör känna till sitt arbetsområde och hur arbetet skulle utföras, för att känna en trygghet i sin arbetsuppgift. Nyanställd arbetskraft och omplaceringar stod för den största olycksfallsfrekvensen. Det företaget gjorde för att försöka få bort olyckorna i dessa två grupper var att utbilda instruktörer. Redan hösten 1963 gjordes försök med utbildning av 16 elever. Trots det här försöket blev det inte någon större instruktionsverksamhet. 1967 gjordes det en ny instruktionskurs, den här gången med 27 elever. Kursen bestod av cirka 100 timmar teoretisk och praktisk utbildning. 1968 hade inte alla avdelningar kommit igång med den här introduktionsverksamheten.⁶⁸ Året efter kommer det en artikel som analyserar ett års introduktionsverksamhet. 1969 hade den gett positiva resultat för de avdelningar som kommit igång med instruktörer. Det fanns dock för lite

⁶⁵ Vårt NJA, Nr 6 1970, s. 12.

⁶⁶ Vårt NJA, Nr 2 1975, s. 2.

⁶⁷ Vårt NJA, Nr 6 1968, s. 11.

⁶⁸ Vårt NJA, Nr 6 1968, s. 11.

instruktörer för att kunna få en klar bild av verksamheten. De skulle fortsätta utbilda instruktörer så att den nyanställda kunde få riktiga instruktioner i början av sin anställning. Riktlinjerna för instruktörsverksamheten presenteras också i det här numret av *Vårt NJA*. Instruktören var underställd och samarbetade med förmannen. Det var instruktören som skulle ta hand om nyanställd eller omflyttad personal. Instruktörens första uppgift var en arbetsplats introduktion, i den ingick en presentation av avdelningschef, arbetsledare, fackombudsmannen, arbetskamraterna och skyddsombudet. Instruktören tog också hand om de för arbetet och arbetsplatsen speciella risker och skyddsåtgärder. Arbetsinstruktionen pågick till dess att den anställde säkert behärskade de ålagda uppgifterna.⁶⁹

Synbesvär

1981 uppmärksammas ett nytt arbetsmiljöproblem vid SSAB. Det nya problemet kan man läsa om i två nummer från det här året. Det var synbesvär som kunde uppstå vid avläsning av bildskärmar och läsapparater för mikrofilm. Oron gällde främst de som redan hade glasögon och som fick ytterligare besvär vid arbetet i terminalerna. Om synbesvär började uppstå uppgavs det att arbetarskyddsstyrelsen hade utfärdat en anvisning. I den anvisningen var det tänkt att arbetsplatsen borde tillrättaläggas ergonomiskt. Det första som gjordes var att rätta till ljusförhållandena, arbetsställning och bildskärmar. Om dessa åtgärder inta var till någon nytta kunde operatören få glasögon som var anpassade efter dess förutsättningar. Den som upplevde besvär med ögonen kunde anmäla detta till tekniska företagshälsovården, de gjorde sedan en arbetsplatsutredning. Den som arbetade vid en terminal kunde remitteras till en optiker. Resultaten vid den ögonundersökningen sändes vidare till företagshälsovården. För att kunna få speciella glasögon krävdes brytningsfel och det var företagsläkaren som avgjorde om så var fallet.⁷⁰ I ett senare nummer från 1981 har Claes Ström skrivit en insändare som heter "Fet att företagsläkaren ska avgöra glasögonfråga."⁷¹ Ström var skydds- och miljöombud på fakturakontrollen. Han upplevde ett misstroende på fakturakontrollen gentemot företagsläkaren gällande glasögonfrågan. Det här misstroendet grundad sig på att ingen från fakturakontrollen hade blivit beviljade glasögon. Den personal från fakturakontrollen som hade sökt glasögon hade alla fått negativa besked från företagsläkaren. Ström påpekade att alla med ögonbesvär hade uppsökt optiker och där fått veta att de flesta ögonproblemen

⁶⁹ Vårt NJA, Nr 6 1969 s. 11.

⁷⁰ Luleå Bulletin, Nr 16 1981, s. 4.

⁷¹ Luleå Bulletin, Nr 17 1981, s. 4.

berodde på dagligt arbete vid bildskärmar. De problem som fanns kunde avhjälpas och förebyggas med terminalglasögon. En fråga som togs upp i insändaren var, varför det var så svårt att få terminalglasögon när det var så enkelt att få en bildskärm. En ytterligare fråga som togs upp av Ström i insändaren var, hur det kom sig att företagsläkaren hade det avgörande beslutet. Han avslutar insändaren med följande ”Det är ett typiskt självtag av företaget och dom som går deras ärenden”⁷²

Företagsläkaren kommer i samma nummer med ett klargörande om vad som gäller för ett beviljande av terminalglasögon. Han ger dock inget svar på de frågor som Ström ställde i insändaren. Det intressanta med klargörandet var att tio till femton procent av de brytningsfel som fanns kunde åtgärdas med terminalglasögon.⁷³

Tre olyckstillbud

I början av 1980-talet skrevs det om tre olyckstillbud i *Luleå Bulletinen*. Artikeln menar att orsaken till dessa tillbud var bristande säkerhet och disciplin hos arbetarna. Det var enligt artikelförfattarna i allmänhet få olyckor på SSAB i Luleå. Men de här tillbudena berodde på en bristande uppmärksamhet av de anställda. I artikeln står det att de anställda borde ha varit intresserade av att följa säkerhetsföreskrifter. Som en kommentar från företagshälsovården sa Martin Isacsson att inga föreskrifter hjälper om inte de anställda följer dessa.⁷⁴ Den här artikeln leder till en insändare i ett annat nummer av *Luleå Bulletinen*. De som skrev insändaren var Bo Axhammar och Göran Gabrielsson. De tycker att järnverket pekar ut den enskilde personen istället för att ta sitt eget ansvar. De menade att det är flera faktorer som ligger bakom en olycka.⁷⁵ Personerna som skrev insändaren hade reagerat på en formulering om ett av tillbudena i *Luleå Bulletinen* nummer 44.

Olyckan i valsverket inträffade då en kvinnlig anställd skulle korsa en rullbana. Hon passerade rullbanan just som en person tryckte på rullbanans manöverpult. Denna olycka beror på att en anställd fick ett infall att trycka på manöverpulten, som inte var hans arbetsplats.⁷⁶

De som skrev insändaren var kritiska till den beskrivningen av olyckan. De menade att syftet med beskrivningen var att ge en bild av en ”[...] oansvarig dåre som driver omkring och

⁷² Luleå Bulletinen, Nr 17 1981, s. 4.

⁷³ Luleå Bulletinen, Nr 17 1981, s. 4.

⁷⁴ Luleå Bulletinen, Nr 44 1980, s. 6.

⁷⁵ Luleå Bulletinen, Nr 46 1980.

⁷⁶ Luleå Bulletinen, Nr 44 1980 s. 6.

vrider på alla rattar och trycker på alla knappar han ser.”⁷⁷ De skriver i insändaren att den händelse som beskrevs inte överensstämde med verkligheten. Det som verkligen hände var att den anställde som tryckte på knappen skulle påbörja sitt arbete. Han hade varit anställd vid arbetsplatsen i nästan åtta år. Olyckan hade kunnat undvikas om det funnits en trappa över rullbanan. Den fanns med på ritningen, var projekterad, samt var påtalad till arbetsledningen, skyddstjänsten hade dessutom blivit ombedda att titta på olycksriskerna. De kände det som om den tidigare nämnda artikeln lade allt ansvar på de anställda. De avslutar med en anklagelse om att företaget bröt sitt ansvar gentemot arbetsmiljölagen. Från företagets sida kommer det ett bemötande på dessa anklagelser i samma nummer. Det ena var att den oansvarige dåren var de som skrivit insändarens egen kommentar. Den anställde som tryckte på knappen var inte på sin ordinarie arbetsplats, men samtidigt medger de att det fanns brister i säkerheten på arbetsplatsen.⁷⁸

⁷⁷ Luleå Bulletinen, Nr 44 1980 s. 6.

⁷⁸ Luleå Bulletinen, Nr 44 1980 s. 7.

Slutdiskussion

I den här uppsatsen har jag redogjort för de artiklar som behandlar arbetsmiljön på Norrbottens järnverk, sedermera en del av SSAB, under perioden 1968-1981. Syftet med slutdiskussionen är att besvara de frågeställningar som jag ställde i uppsatsens inledning.

Den första frågan handlade om i vilken omfattning som arbetsmiljöfrågor återfanns i företagstidningarna *Vårt NJA* och *Luleå Bulletinen*. Tittar man till hela undersökningsperioden är det inte många artiklar som tar upp dessa frågor. Jag har i den här rapporten använt mig av 22 olika artiklar, vilket i princip utgör alla artiklar som behandlar arbetsmiljö på järnverket. Det är inte särskilt många artiklar med tanke på den relativt långa undersökningsperioden. En intressant aspekt med artiklarna är att arbetsmiljöfrågor verkar gå i vågor. Under åren 1968 till 1970 utgörs urvalet av tio artiklar medan jag bara använde två artiklar under perioden 1971 till 1975. Det här är en intressant aspekt vilket leder till en ny fråga: Vad berodde det här på? Svaren på den frågan utgör i hög grad svaren på de övriga frågor som jag ställde inledningsvis.

På vilket sätt behandlades arbetsmiljöfrågor och vad behandlades; vilka förändringar i synen på och agerandet i arbetsmiljöfrågor kan urskiljas under perioden och kan dessa kopplas till 1978-års arbetsmiljölagen. Om vi återgår till frågan om varför det står relativt mycket om arbetsmiljöfrågor i slutet av 1960-talet men nästan ingenting i början av 1970-talet. En rimlig förklaring är den statliga arbetsmiljöutredningen som tillsattes 1970. Stora företag visste säkerligen om att en arbetsmiljöutredning var på gång i slutet av 1960-talet. Om de från järnverkets sida kände till utredningen blir det naturligtvis ett ökat intresse för arbetsmiljöfrågor. De kan då även ligga steget före utredarna och kan då se till att mycket av de arbetsmiljöåtgärder som var på gång redan hade genomförts. När sedan utredningen har startat blir tror jag att det inte lika mycket prat om den, åtminstone inte i början av utredningen. Den andra stora vågen av arbetsmiljöartiklar kommer åren 1976 till 1978. De här åren blir det återigen en ökning av arbetsmiljöfrågor i *Vårt NJA* och *Luleå Bulletinen*. Då var den nya arbetsmiljölagen på ingång vilket sannolikt påverkade intresset för arbetsmiljön. Förutom att den nya lagen om arbetsmiljö diskuterades i artiklar från de här åren syns också företagets stora investeringar på en förbättrad arbetsmiljö vid koksverket och masugn två. Med tanke på tidpunkten för de här miljoninvesteringarna drar jag slutsatsen att företagsledningen vid järnverket påverkades av det pågående lagstiftningsarbetet. Efter 1978 blir det återigen en minskning av de artiklar som behandlar arbetsmiljöfrågor. Detta stödjer slutsatsen att det pågående lagstiftningsarbetet påverkar antalet artiklar. Samtidigt bör påpekas

att det minskade antalet artiklar för dessa senare år också delvis kan förklaras av *Luleå Bulletinens* något annorlunda form relativt *Vårt NJA*.

Det ämne gällande arbetsmiljö som fick mest utrymme i artiklarna var verksamheten samt de anställda vid företagshälsovården, framförallt företagsläkaren Ted Strömwall. Under hela undersökningsperioden skrivs det mycket om verksamheten vid företagshälsovården. Förutom verksamhetsbeskrivningar får de ofta lämna synpunkter och kommentarer i artiklar rörande arbetsmiljön. Detta är naturligt eftersom att arbetsmiljön och arbetarvården var en del av företagshälsovårdens uppgifter. Förutom att behandla redan uppkomna arbetsskador hade de en viktig uppgift i förebyggandet av arbetsplatsolyckor. Den hade representanter i flera olika nämnder på järnverket, bland annat den kemiska nämnden som skulle kartlägga riskerna med alla kemiska ämnen som användes. Sannolikt utgjorde företagshälsovården en viktig länk mellan företaget företagsledningen och arbetaren. Företagshälsovården är det ställe där arbetsskador tas om hand men även är det ställe där de blir bekräftade av en läkare, de har då möjligheter att utforma och påverka arbetsmiljön vid järnverket. Eftersom de ser de skador som uppstår blir de då länken uppåt. Företagshälsovården satt med i olika nämnder rörande arbetsmiljön, det tyder på att företagsledningen ville ha en god arbetsmiljö.

Oron för sjukdomar är en vanlig typ av artiklar, den stora oro som fanns var framförallt för cancer. Idag är det i det närmsta en folksjukdom men då relativt nytt. Cancern var inget nytt fenomen på 1970-talet men ökade kunskaper inom forskningen ledde till en ökning av antalet cancerfall, men även ett ökat medvetande hos folk i allmänhet. I artiklarna är företagshälsovården och cancer stora frågor, men den största enskilda arbetsmiljöfrågan är handlade om buller. Bullerfrågan fick stor plats i tidskrifterna 1968, 1970 och 1975. Problemet med buller var den fråga som efter företagshälsovården diskuterades under längst period. Det här berodde troligtvis på att forskningen om buller gick framåt under den här perioden. Från företagets sida ville de lösa problemet bland annat genom upplysning så att personalen själva skulle ta eget ansvar. För sin hörsel. I början av undersökningsperioden diskuterades kurser för de anställda i *Vårt NJA*. Dessa handlade bland annat om arbetarskyddslagen, ergonomi och den stora frågan om introduktionsverksamhet. Dessa kurser skede i järnverkets regi eller åtminstone med dess vetskap. Under de inledande åren av undersökningen verkar det som om arbetsmiljöfrågor diskuterades i en mer positiv anda än i slutet av perioden. När undersökningsperioden börjar i slutet av 1960-talet var det positiva artiklar som berättade om hälsoklinikens utbyggnad, om företagets positiva syn på vård av de anställda, om interna utbildningar och introduktionsverksamheten. I slutet av

undersökningsperioden förekom det en mer aggressiv ton mellan arbetare och företagsledningen, i någon artikel kritiserar de varandra hårt. Under de här åren fick arbetarna på golvet mer möjligheter att framföra sina åsikter. Om vi ser på företagsledningens och arbetarnas möjligheter att göra sig hörda i företagstidningarna gällande arbetsmiljöåtgärder, verkar det som om båda parter gavs stor plats, speciellt om företagshälsovården betraktas som en del av företagsledningen.

Litteraturförteckning

Litteratur

Ahlgren, Bert (1975) *Arbetarskydd: lag och kungörelser med kommentarer*. Stockholm: Tiden.

Berggren Lars, Olsson Lars (1987) *Arbetsmiljö, hälsa och arbetarskydd*. Ur, Metall 100 år fem uppsatser.

De Geer, Gerard (1967) *Norrbottens Järnverk: dess tillkomst och första verksamhetsår*. Stockholm: Rabén & Sjögren

Gullberg, Hans, Rundqvist, Karl-Ingvar & Starland Hilding (1997) *arbetsmiljölagen: kommentarer och författningar*. Stockholm: föreningen för arbetarskydd: Norstedts juridik. 10:e upplagan i lydelse den första januari 1997.

Isacson, Maths (1987) *Verkstadsarbete under 1900-talet Hedemora verkstäder före 1950*. Lund: Arkiv i samarbete med Arbetsmiljöfonden och Ekonomisk-historiska fonden, institutionen vid Uppsala universitet.

Isacson, Maths (1997) *Järn och stålindustrins arbetsmiljö under 1900-talet*. Artikel från, Daedalus Tekniska museets årsbok: Svenskt Järn under 2500 år.

Jonsson, Sverker (1987) *NJA-stålverket i Norr*. Luleå: Norrbottens museum.

Jonsson, Sverker (1990) *Vägen mot SSAB: NJA och den svenska handelsstålindustrin 1955-1977*. Luleå: Norrbottens museum.

Metall *Medlemskalendern 2002*. Almqvist & Wiksell.

Olsson, Lars (1986) *Gamla typer och nya produktionsförhållanden: om rationaliseringar och medbestämmande, åldrande och solidaritet bland typografet i Sverige från slutet av 1800-talet till omkring 1960*. Lund: Lucifer

Tidningar och tidskrifter.

Vårt NJA 1968, Nr 2, 3, 5, 6.

Vårt NJA 1969, Nr 2, 6.

Vårt NJA 1969, december

Vårt NJA 1970, Nr 2,5, 6.

Vårt NJA 1972, Nr 11.

Vårt NJA 1975, Nr 2.

Vårt NJA 1976, Nr 4, 5, 6.

Vårt NJA 1977, 6, 14.

Luleå Bulletinen 1978, Nr 6.

Luleå Bulletinen 1980, Nr 44, 46.

Luleå Bulletinen 1981, Nr 16, 17, 18.